

Павлюк Анастасія Анатоліївна

**ФОРМУВАННЯ ПЕРВИННОГО ДОСВІДУ МОРАЛЬНИХ
ВЧИНКІВ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В СПІЛЬНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ З ОДНОЛІТКАМИ ТА ДОРОСЛИМИ**

МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Київ – 2025

Рецензент: Шинкар Тетяна Юріївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти Факультету педагогічної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

У методичному посібнику розроблено теоретичні та практичні матеріали для формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими. Посібник містить фрагменти практичних занять, ігор, вправ та рекомендацій для вихователів і батьків.

Методичний посібник розроблено для викладачів, студентів, аспірантів закладів вищої педагогічної освіти, а також для працівників дошкільних закладів, батьків і всіх, хто цікавиться проблемами формування морального досвіду у дітей раннього віку.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
Теоретичні засади формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку.....	5
Психолого-педагогічні умови морального розвитку дітей раннього віку.....	9
Роль спільної діяльності дорослого та дитини у становленні моральних вчинків.....	12
Ігрова діяльність як провідний засіб морального виховання дітей раннього віку.....	15
Казки та художнє слово у вихованні моральних почуттів	27
Казка «Горобчик і розбите яєчко».....	27
Практичні поради вихователям і батькам щодо підтримки моральної поведінки дитини у повсякденних ситуаціях.....	37
Діагностичні матеріали для визначення рівня сформованості первинного морального досвіду у дітей раннього віку	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	40

ПЕРЕДМОВА

Від педагога залежить, якими стануть перші кроки дитини у світі моральності – чи будуть вони впевненими й добрими, чи втратять напрямок у хаосі буденності. Заповітна мрія кожного мислячого вихователя – щоб дитяче серце відгукнулося на добро, щоб маленька душа навчилася співпереживати та діяти чесно і справедливо.

Сучасна дошкільна освіта ставить перед педагогами складні завдання, серед яких формування у дітей раннього віку первинного морального досвіду є одним із найважливіших. Підготовка майбутніх вихователів у цій сфері потребує не лише професійних знань, а й розвитку особистісних якостей, здатності до емпатії, спостережливості та рефлексії.

Педагогічний супровід майбутніх вихователів полягає у створенні умов для набуття досвіду морального виховання через спільну діяльність з дітьми, взаємодію з однолітками та дорослими. Така взаємодія формує у студентів уміння аналізувати поведінку дітей, розпізнавати прояви моральних якостей, організовувати освітній процес з урахуванням індивідуальних потреб малюків.

Особливе значення має ігрова діяльність, яка виступає провідним засобом розвитку моральних вчинків. Гра дозволяє дітям переживати різні життєві ситуації, робити вибір між добром і злом, навчатися співпраці та взаємоповаги. Використання казкотерапії та художнього слова створює у дітей емоційний досвід, який закладає основу моральних почуттів, допомагає розвивати чутливість і здатність до співпереживання.

Цей методичний посібник спрямований на підготовку майбутніх вихователів, які здатні організувати спільну діяльність дітей раннього віку таким чином, щоб вони набували первинний моральний досвід у природній, емоційно насиченій формі. Посібник містить теоретичні матеріали, практичні поради, ігрові завдання, діагностичні матеріали, що дозволяють оцінити рівень сформованості моральних вчинків у дітей.

Ми сподіваємося, що запропоновані матеріали допоможуть викладачам та вихователям не лише передати студентам знання, а й розвинути у них творчий підхід до організації освітнього процесу, виховуючи майбутніх педагогів, здатних підтримувати моральний розвиток дітей, формувати їхні цінності та сприяти становленню гармонійної особистості.

Теоретичні засади формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку

Моральне виховання є одним із провідних напрямів формування особистості дитини з перших років життя. У ранньому дитинстві закладаються основи моральної свідомості, зароджуються почуття співпереживання, доброзичливості, чуйності, відповідальності за власні дії. Первинний моральний досвід формується через сприйняття емоційно забарвлених ситуацій, наслідування поведінки дорослих, участь у спільній діяльності та спілкуванні з однолітками. Для дитини цього віку моральні норми не усвідомлюються абстрактно — вони набувають значення лише через конкретні дії, ставлення і приклади дорослих. Тому дорослий виступає не лише носієм норм і правил, а й головним зразком для наслідування.

Психологи наголошували, що саме у ранньому дитинстві відбувається перехід від емоційно-чуттєвої до предметно-дійової форми поведінки.

У цей період формуються:

- емпатія – здатність співпереживати іншим;
- соціальні емоції – почуття прихильності, довіри, взаємної радості;
- первинне усвідомлення добра і зла через схвалення або осуд дій дорослими;
- моральна саморегуляція – перші спроби стримати небажані дії, виправити помилку, попросити вибачення.

Важливу роль відіграє середовище, у якому перебуває дитина. Атмосфера любові, прийняття, підтримки і доброзичливості є основою для становлення гуманних почуттів і моральних орієнтацій.

Формування морального досвіду у дітей раннього віку відбувається через такі механізми:

1. Наслідування – дитина відтворює дії дорослого, копіює інтонації, жести, поведінку у соціальних ситуаціях.

2. Емоційна ідентифікація – дитина переживає емоційний стан іншої людини, співчуває чи радіє разом із нею.
3. Спільна діяльність – у процесі взаємодії з дорослими та однолітками дитина засвоює способи доброзичливого спілкування, допомоги, взаємопідтримки.
4. Підкріплення позитивних дій – схвалення, усмішка, лагідне слово дорослого закріплюють бажану поведінку, формують відчуття морального задоволення.
5. Емоційно-моральні ситуації – короткі події, казкові сюжети, рольові ігри, які допомагають дитині усвідомити значення вчинку та його наслідки.

Вихователь і батьки є носіями моральних цінностей, прикладом гуманного ставлення до людей. Їхня поведінка, стиль спілкування, емоційна врівноваженість безпосередньо впливають на становлення моральних орієнтирів дитини.

Педагог має:

- створювати ситуації успіху і підтримки;
- демонструвати моральні дії (допомога, турбота, подяка, вибачення);
- коментувати моральний зміст дій («Ти допоміг – це добре», «Ми ділимося, бо хочемо, щоб усім було приємно»);
- підтримувати ініціативу дітей у спільній діяльності.

Співпраця з родиною є невід'ємною умовою. Узгоджені дії вихователя і батьків сприяють послідовності морального впливу на дитину, формують єдине виховне поле.

Основні принципи формування моральних вчинків у дітей раннього віку:

1. Принцип гуманізації виховання — повага до гідності дитини, довіра до її можливостей.
2. Принцип емоційної насиченості спілкування — створення позитивного емоційного фону у взаємодії.

3. Принцип діяльнісного підходу — засвоєння моральних норм через активну участь у спільних діях.
4. Принцип послідовності та повторюваності — постійне зміцнення правильних моделей поведінки.
5. Принцип єдності впливів сім'ї та закладу освіти — узгодженість вимог, прикладів, способів заохочення.

Психолого-педагогічні умови морального розвитку дітей раннього віку

Раннє дитинство (від народження до трьох років) є найчутливішим періодом для формування основ особистісної та моральної культури людини. У цей час відбувається становлення емоційної сфери, розвиток здатності співпереживати, виникають перші форми соціальної взаємодії. Саме в ранньому віці дитина починає усвідомлювати ставлення до інших людей через досвід спільної діяльності, схвалення чи осуд дорослого, спостереження за його реакціями. Тому важливо створити такі психолого-педагогічні умови, які забезпечать позитивний моральний розвиток і формування первинного морального досвіду.

Провідною умовою морального розвитку дитини є створення емоційно комфортного середовища, у якому дитина відчуває любов, захищеність і прийняття. діти, які перебувають у позитивному емоційному кліматі, виявляють більше чуйності, співпереживання, бажання допомагати іншим. Навпаки, емоційна напруга, страх чи байдужість дорослого пригнічують моральні прояви.

Основні характеристики такого середовища:

- стабільність і послідовність емоційних реакцій дорослих;
- доброзичливе спілкування, лагідна інтонація, щирі емоції;
- атмосфера довіри, підтримки, уваги до потреб дитини;
- відсутність надмірного контролю чи покарань.

Моральний розвиток неможливий без наслідування – провідного механізму навчання у ранньому віці. Дорослий виступає головним моральним еталоном, прикладом поведінки, який дитина спостерігає і відтворює. Поведінка вихователя або батьків має бути послідовною, щирою і наповненою доброзичливістю. Будь-яке протиріччя між словами й діями дорослого підриває довіру дитини та заважає формуванню моральних орієнтирів.

Доцільно:

- демонструвати власну повагу, турботу, вдячність у щоденних ситуаціях;
- озвучувати моральний зміст дій («Я допоможу, бо тобі важко», «Давай поділимося, щоб усім було приємно»);
- показувати емоції схвалення, радості від добрих вчинків дитини.

У ранньому дитинстві провідною є предметно-маніпулятивна діяльність, але саме через спільну діяльність із дорослим дитина засвоює елементарні моральні норми. Під час спільних дій виникає природна потреба у взаємодії, взаємодопомозі, врахуванні почуттів іншого.

Моральний зміст набувають такі ситуації, як:

- спільне прибирання іграшок;
- допомога у побутових справах;
- участь у спільних іграх, де необхідне узгодження дій («разом збудуємо вежу», «поділимося іграшками»).

Емпатія – здатність співпереживати іншій людині є основою морального розвитку. Педагогічними умовами розвитку емпатії є:

- створення ситуацій, у яких дитина може відчувати стан іншого («ляльці сумно – заспокоїмо її»);
- використання казкових ігор, інсценізацій, художнього слова, що викликають співчуття;
- підкріплення позитивних емоцій, пов'язаних із допомогою іншим.

Дорослий має допомагати дитині усвідомлювати власні та чужі емоції, вербалізувати їх («Ти засмутився, бо...», «Поглянь, Марійка радіє»), що сприяє розвитку моральної свідомості.

Важливо створювати умови для самостійних моральних проявів дітей – допомоги, вибачення, подяки, ініціативи. Дорослий має не лише схвалювати такі дії, а й пояснювати їх значення: «Ти поділився яблучком – це дуже добре, бо друзі теж хотілося». Поступово дитина починає відчувати внутрішнє задоволення від правильного вчинку, що є початком формування моральної саморегуляції.

Успішність морального виховання залежить від узгодженості вимог, прикладів і стилю спілкування у сім'ї та дитячому садку. Спільна позиція дорослих щодо заохочення добрих дій, послідовність у правилах поведінки формують у дитини стійкі моральні уявлення.

Форми взаємодії з батьками:

- консультації про особливості морального розвитку дитини;
- спільні заходи (свята доброти, акції допомоги, сімейні ігри);
- обмін педагогічним досвідом і спостереженнями.

Психолого-педагогічні умови морального розвитку дітей раннього віку передбачають створення емоційно безпечного середовища, позитивного прикладу дорослого, залучення до спільної діяльності, підтримку самостійних добрих вчинків і узгодженість виховних впливів сім'ї та закладу освіти. Лише за таких умов дитина не просто засвоює моральні правила, а переживає їх як власну внутрішню потребу чинити добро, що стає основою її подальшого морального становлення.

Роль спільної діяльності дорослого та дитини у становленні моральних вчинків

Спільна діяльність дорослого та дитини – це природне середовище, у якому формується первинний досвід моральних взаємин, набувається вміння діяти узгоджено, з урахуванням інтересів і потреб іншого. У процесі спільної діяльності дорослий виступає для дитини моральним орієнтиром, джерелом позитивних емоцій і зразком поведінки. Саме через безпосередню взаємодію з дорослим дитина пізнає такі моральні якості, як доброзичливість, турбота, справедливість, відповідальність, чесність. Завдяки цьому відбувається поступовий перехід від зовнішнього наслідування до внутрішнього прийняття моральних норм і саморегуляції поведінки.

Спільна діяльність має потужний виховний потенціал, оскільки забезпечує:

- емоційне єднання між дитиною і дорослим, що створює довірливі стосунки;
- наслідування позитивних зразків поведінки;
- переживання успіху та радості від виконання спільного завдання;
- усвідомлення соціальної значущості дій («ми разом зробили добру справу»).

Завдяки спільній діяльності дитина не лише набуває практичного досвіду, а й вчиться орієнтуватися у світі моральних почуттів – співчуття, вдячності, взаємопідтримки.

У закладі дошкільної освіти спільна діяльність реалізується в різних формах, кожна з яких має морально-виховне значення:

1. Ігрова діяльність – головний вид спільної активності у ранньому віці. Під час гри діти вчаться домовлятися, чекати черги, поступатися, допомагати одне одному.

Наприклад: гра «Будуємо разом», «Подаруємо усмішку», «Допоможи ляльці».

2. Практична діяльність – спільне виконання побутових завдань (прибрати іграшки, полити квіти, скласти книжки).

У таких ситуаціях дорослий має озвучувати моральний зміст дії:

«Ми допомагаємо, бо хочемо, щоб усім було затишно».

3. Мистецька діяльність – спільне малювання, ліплення, створення аплікацій із моральним підтекстом («Подарунок для друга», «Сонечко для мами»).
4. Спілкування та читання – бесіди, розгляд ілюстрацій, читання казок, у яких обговорюються моральні вчинки персонажів.

Усі ці форми сприяють природному засвоєнню дитиною моральних норм через дію, емоційне переживання і приклад дорослого.

Роль дорослого у спільній діяльності полягає не в директивному керівництві, а в партнерській участі. Вихователь має бути співучасником, який підтримує ініціативу дитини, підказує морально прийнятні способи дій і схвалює прояви доброти.

Основні позиції педагога:

- співробітництво – «ми разом робимо» замість «зроби сам»;
- приклад моральної поведінки – дорослий демонструє, як можна виявити чуйність, допомогу, турботу;
- емоційна підтримка – лагідна мова, похвала, усмішка;
- пояснення морального змісту дії – коротке, зрозуміле для дитини («Ти поділився – це добре, бо друзям теж приємно»).

Такі дії дорослого стимулюють у дитини бажання діяти морально й самостійно проявляти доброзичливість.

Спільна діяльність має соціальний вимір: у ній дитина навчається не лише сприймати моральні дії дорослого, а й взаємодіяти з однолітками. Дорослий виступає посередником, який допомагає дітям домовлятися, розв'язувати конфлікти, розуміти почуття інших.

Через підтримку вихователя діти засвоюють:

- елементи культури спілкування (привітання, подяка, вибачення);
- навички співробітництва (спільне виконання завдань, обмін іграшками);

- усвідомлення наслідків своїх дій для інших («якщо штовхнув — другові боляче»).

Таким чином, спільна діяльність стає засобом морального розвитку не лише у відносинах «дорослий – дитина», а й у взаєминах «дитина – дитина».

Для результативного формування моральних вчинків у спільній діяльності необхідно:

1. Створювати ситуації морального вибору у щоденних діях (допомогти, поділитися, вибачити).
2. Використовувати короткі моральні коментарі дорослого, що підкріплюють позитивну поведінку.
3. Забезпечувати атмосферу доброзичливості, довіри, взаємоповаги.
4. Підтримувати ініціативу дитини у добрих справах.
5. Залучати батьків до спільних форм діяльності, що мають моральний зміст (акції «Добрі серця», «Допоможи другові» тощо).

Спільна діяльність дорослого та дитини є ключовим чинником становлення моральних вчинків у ранньому віці. Вона створює умови для розвитку співпереживання, чуйності, відповідальності та здатності до морального вибору. Дорослий, який діє поряд із дитиною, стає для неї не лише вихователем, а й моральним партнером, що допомагає відчувати радість добрих справ і внутрішнє задоволення від правильних дій.

Ігрова діяльність як провідний засіб морального виховання дітей раннього віку

Гра-ситуація «Поділися іграшкою»

Мета: формувати у дітей почуття щедрості, співпереживання, уміння ділитися.

Матеріали: набір іграшок (на одну менше, ніж дітей).

Хід. Вихователь пропонує дітям погратися у велику гру з іграшками. У процесі виявляється, що одній дитині іграшки не вистачило. Вихователь запитує:
– Що ми можемо зробити, щоб усім було весело гратися?
Діти пропонують варіанти: поділитися, пограти разом, дати іграшку по черзі. Після обговорення педагог підкреслює доброту того, хто поділився.

Педагогічний зміст: гра вчить емпатії, формує перше усвідомлення добра через спільну дію.

Гра «Допоможи ляльці»

Мета: виховувати чуйність, готовність допомогти іншому.

Матеріали: лялька, «м'яка подушка», набір медичних іграшок.

Хід. Вихователь показує ляльку, яка «впала і плаче». Діти обговорюють, що з нею сталося, як їй допомогти. Разом накладають «пластир», утішають, співають колискову. Вихователь коментує: «Коли хтось плаче добре його підтримати, допомогти».

Педагогічний зміст: формування почуття турботи та розуміння, що допомога робить світ кращим.

Гра «Заблукало кошенятко»

Мета: розвивати співчуття до живих істот, бажання допомагати.

Матеріали: м'яка іграшка-кошеня.

Хід: вихователь розповідає, що маленьке кошенятко загубилося і шукає свій дім. Діти допомагають йому: шукають, кличуть, роблять «домівку» з кубиків, пригощають «молочком». Наприкінці всі радіють, що кошенятко знайшло дім.

Педагогічний зміст: виховання чуйності, співпереживання, уміння об'єднувати зусилля для доброї справи.

Гра «Знайди сумного друга»

Мета: навчати помічати емоційний стан інших, реагувати турботливо.

Матеріали: картинки або іграшки з різними емоціями (сумний, веселий, здивований).

Хід. Вихователь пропонує дітям знайти «сумного друга» серед іграшок і придумати, як зробити його щасливим: обійняти, посміхнутися, подарувати квітку, сказати добре слово. Після кожного варіанта педагог хвалить дітей: «Ти зробив добрий вчинок».

Педагогічний зміст: розвиток емоційного інтелекту, здатності до емпатії та соціальної взаємодії.

Гра «Прибери разом»

Мета: формувати відповідальність, уміння працювати в команді.

Матеріали: розкидані кубики, м'які іграшки.

Хід. Після гри вихователь каже: «Наш ігровий куточок хоче бути чистим. Як ми можемо йому допомогти?» Діти прибирають разом, співаючи пісеньку або рахуючи до 10. Після завершення вихователь дякує: «Молодці, усі допомагали, тому швидко впоралися».

Педагогічний зміст: виховання працьовитості, почуття спільної відповідальності.

Гра «Добре чи погано?»

Мета: формувати первинні моральні уявлення — розрізнення добра і зла.

Матеріали: картинки із зображеннями різних вчинків (допомагає, штовхає, ділиться, кричить).

Хід. Вихователь показує картинку і запитує: «Що робить хлопчик? Це добре чи погано? Чому?» Діти пояснюють свої думки. Потім вибирають «добрі» вчинки та аплодують їм.

Педагогічний зміст: початкове розуміння моральних норм, розвиток суджень на рівні досвіду.

Гра «Чарівні слова»

Мета: закріплювати ввічливі форми спілкування («дякую», «будь ласка», «вибач»).

Матеріали: картки або предмети для рольових ситуацій (чашка, іграшка, подарунок).

Хід. Вихователь розігрує сценки: дає іграшку, просить допомоги. Діти мають відповісти ввічливо. Потім вони міняються ролями. Гра завершується пісенькою про чарівні слова.

Педагогічний зміст: виховання культури мовлення, поваги до інших, елементарного етикету.

Гра «Добрячок прийшов у гості»

Мета: формувати у дітей прагнення робити добрі справи.

Матеріали: м'яка іграшка «Добрячок».

Хід. До групи «приходить» Добрячок і каже: «Я люблю, коли діти роблять добрі справи. Хто сьогодні допоміг другові? Хто сказав лагідне слово?» Діти розповідають, що вони зробили хорошого. Вихователь хвалить кожного.

Педагогічний зміст: розвиток позитивної самооцінки, усвідомлення власної доброти через гру.

Гра «Зроби комплімент»

Мета: виховувати доброзичливість і позитивне ставлення до інших.

Матеріали: квіточка або м'ячик.

Хід. Діти сидять колом. Той, у кого квіточка, говорить приємні слова сусідові («Ти гарно малюєш», «Ти мій друг») і передає квітку далі. Після гри вихователь каже: «Як добре, коли ми говоримо одне одному добрі слова».

Педагогічний зміст: розвиток емоційної чуйності, формування позитивного мікроклімату.

Гра «Квітка доброти»

Мета: формувати уявлення про добро через символічну дію.

Матеріали: велика паперова квітка з пелюстками.

Хід. Вихователь каже: «У нашій квітці зів'яли пелюстки. Щоб вона розквітла, потрібно зробити добрі справи». Після кожного доброго вчинку діти прикріплюють пелюстку. Коли всі пелюстки на місці «квітка доброти розквітла».

Педагогічний зміст: наочне уявлення про цінність добра як результату колективних дій.

Гра «Поверни загублену річ»

Мета: виховувати чесність, справедливість.

Матеріали: різні предмети (іграшки, хустинки, машинки).

Хід. Вихователь говорить: «Хтось загубив цю машинку. Як дізнатися, кому вона належить?»

Діти пропонують варіанти: спитати, знайти господаря, не ховати. Потім вихователь наголошує, що повертати загублене – правильно.

Педагогічний зміст: усвідомлення моральних норм, почуття справедливості, довіри.

Гра «Маленькі помічники»

Мета: формувати працьовитість, доброзичливість, турботу про інших.

Матеріали: ганчірочки, маленькі відерця, іграшкові овочі, посуд.

Хід. Вихователь каже: «Наш садок потребує помічників! Хто допоможе витерти пил, полити квіти, скласти іграшки?» Діти виконують прості доручення, а потім обговорюють: «Кому було приємно допомагати?»

Педагогічний зміст: закріплення досвіду доброчесної поведінки, виховання активної позиції у взаємодії.

Казки та художнє слово у вихованні моральних почуттів

Казка «Горобчик і розбите яєчко»

Мета: виховувати у дітей раннього віку почуття відповідальності, чуйності, турботи про інших; формувати усвідомлення того, що помилку можна виправити добрим вчинком.

У зеленому садочку, під широкою грушею, жив маленький горобчик на ім'я Щебетунчик. Він був дуже непосидючий — усе хотів спробувати, у все заглянути. Одного ранку, коли сонечко лише прокинулося, Щебетунчик почув із сусіднього куща тоненький писк. То мама-пташка-співунка гріла свої яєчка в гнізді.

Горобчик підлетів ближче, щоб подивитися, які вони гарні — білі, мов перлинки. — Я тільки подивлюся, — сказав він собі й тихенько стрибнув на гілочку. Та гілочка була тоненька, і, коли Щебетунчик нахилився, щоб краще роздивитися, вона хитнулася. Маленьке яєчко покотилося і впало просто на травичку... *трісь!* Горобчик злякався. Серденько застукотіло швидше. — Ой, що ж я наробив? Мама-пташка буде сумувати! — прошепотів він і полетів подалі.

Але весь день йому було неспокійно. Куди б не літав, скрізь чув: *трісь-трісь*, ніби хтось нагадував про яєчко.

Ввечері, коли сонце сідало, Щебетунчик повернувся до того куща. Мама-пташка сиділа сумна, погладжувала решту яєчок крилом.

Горобчик тихенько підійшов і прошепотів:

— Пробач мені, тітонько-пташко... Я не хотів. Це випадково сталося.

Мама-пташка подивилася на нього лагідно:

— Я бачу, що ти шкодуєш, Щебетунчику. Якщо справді хочеш виправити помилку — допоможи мені.

Відтоді кожного ранку горобчик приносив мамі-пташці по соломинці, по пушинці. Разом вони зробили міцніше гніздечко. Щебетунчик приносив їй зернятка, поки вона гріла яєчка.

А коли нарешті з них вилупилися пташенята, мама-пташка сказала: — Дивись, Щебетунчику, які гарні мої дітки! І ти допоміг їм з'явитися на світ. Горобчик зрадив. Він навчився: якщо зробив щось погане — не тікай, а спробуй виправити своїм добрим ділом.

Хід заняття

1. Підготовка середовища:

Створити атмосферу затишку (фонова спокійна музика, ілюстрації пташки, гнізда, яєчка).

2. Вступна бесіда:

Вихователь запитує:

- Чи доводилося вам випадково щось зламати або розбити?
- Як ви себе почували тоді?

3. Читання казки:

Вихователь читає казку повільно, емоційно, з паузами. Після важливих моментів (падіння яєчка, вибачення, допомога) робить короткі зупинки для коментарів дітей.

4. Після читання – обговорення:

- Чому горобчик розбив яєчко?
- Як він себе чув після цього?
- Що зробив, щоб виправити помилку?
- Як мама-пташка поставилася до нього?
- Що доброго навчає нас ця казка?

5. Творча частина:

- Діти ліплять або малюють гніздечко з пташками.
- Вихователь підкреслює: “Кожна добра справа — це гілочка до нашого гніздечка доброти”.

Казка «Доброта маленького їжачка»

Мета: формування у дітей уявлень про доброту, співчуття, бажання допомагати іншим; розвиток моральних почуттів через емоційне переживання сюжету.

Жив собі в зеленому лісі маленький їжачок на ім'я Колючко. Щоранку він виходив зі своєї хатинки, щоб привітатися з сонечком і зібрати собі сніданок соковиті яблучка чи грибочки. Їжачок був дуже чемний і всім у лісі допомагав: білочці носив горішки, зайчикові знаходив морквину, пташенятam підбирав черв'ячків.

Одного разу, коли ліс накрила холодна злива, їжачок почув тихенький писк під великим кущем. Він підбіг і побачив маленьке мокре горобеня, яке не могло злетіти. Їжачок швидко накрив його своїм листочковим плащем і поніс до себе додому. Там він обсушив пташеня, пригостив його теплим чаєм з малини і вклав спати на м'яку травичку.

Наступного ранку горобеня вже весело щебетало і дякувало їжачкові за добро.

– Ти врятував мене, Колючко! – пискнуло воно. – Як я можу тобі віддячити?
– Мені не треба нічого, – усміхнувся їжачок. – Головне, щоб ти був здоровий і колись теж допоміг комусь, хто потребує.

І відтоді в лісі всі знали, що маленький їжачок має велике серце. А коли хтось потрапляв у біду, він завжди згадував про доброту Колючка — і теж намагався бути добрим.

Питання для бесіди з дітьми

1. Як звали головного героя казки?
2. Кому допомагав їжачок у лісі?
3. Що зробив їжачок, коли знайшов мокре горобеня?
4. Чому він не чекав подяки?

5. Як ви вважаєте, чому іншим лісовим тваринкам теж захотілося бути добрими?
6. Як можна наслідувати Колючка у вашому житті?

Хід проведення заняття з казкотерапії

1. Підготовчий етап.

Вихователь створює емоційну атмосферу: показує дітям іграшкового їжачка, запитує, де він живе, що любить їсти, чи можуть діти бути його друзями.

2. Прослуховування казки.

Казку читають виразно, із зміною інтонації, щоб передати ніжність, турботу, вдячність. Можна використовувати звукові ефекти: дощ, шелест листя, щебет пташки.

3. Обговорення.

Разом з дітьми аналізують вчинки їжачка, з'ясовують, чому важливо допомагати іншим і як кожен може проявляти доброту вдома, у садочку чи на вулиці.

4. Ігрове відтворення.

Пропонується інсценізація: одна дитина — їжачок, інша — пташка, решта — мешканці лісу. Вони показують, як Колючко допомагає, як усі йому дякують.

5. Заклучний етап.

Вихователь пропонує дітям намалювати добрий вчинок їжачка або придумати власну коротку історію про те, як вони комусь допомогли.

Казка «Сонечко і хмаринка про дружбу»

Мета: виховання у дітей почуття дружби, взаємопідтримки, уміння розуміти інших і ділитися радістю; розвиток емоційного відгуку через казку.

Одного разу в небі жили двоє друзів веселе Сонечко й легка Хмаринка. Щоранку вони зустрічалися, віталися і гралися разом. Сонечко світило яскраво, гріло все довкола, а Хмаринка малювала в небі чудові візерунки — то схожу на зайчика, то на човник, то на сердечко.

Але одного дня Сонечко прокинулося раніше і вирішило показати, яке воно сильне.

– Подивися, Хмаринко, – сказало воно, – я можу світити сам! Мені ніхто не потрібен!

Хмаринці стало сумно, і вона тихенько попливла геть. А Сонечко почало світити ще яскравіше, та незабаром усім стало дуже спекотно. Квіточки зів'яли, звірятка сховалися у тінь, і навіть пташки перестали співати.

Тим часом Хмаринка попливла далеко й почала сумувати за другом. Вона плакала маленькими дощовими краплинками, поливаючи землю. Трава знову стала зеленою, квіти ожили, але без Сонечка все здавалося сірим.

І тоді Сонечко зрозуміло, що без Хмаринки не може бути щасливим. Воно побігло небом, догнало її й лагідно сказало:

– Пробач мені, Хмаринко! Ти потрібна мені, бо разом ми робимо світ красивим.

Хмаринка усміхнулася й ніжно обійняла Сонечко своїм теплим туманом. І відтоді вони завжди діяли разом — після дощичу з'являлася барвиста веселка, яку любили всі діти на землі.

Питання для бесіди з дітьми

1. Хто були головними героями казки?
2. Чому Сонечко вирішило, що може все робити саме?

3. Що сталося, коли друзі посварилися?
4. Як Сонечко зрозуміло свою помилку?
5. Чому дружба така важлива?
6. Як діти можуть показати, що вони справжні друзі?

Хід проведення заняття з казкотерапії

1. Підготовчий етап.

Вихователь показує дітям ілюстрації Сонечка й Хмаринки, пропонує здогадатися, про що буде казка. Можна створити фонову музику тихий шелест дощу, пісеньку пташок чи звук вітру.

2. Прослуховування казки.

Вихователь читає казку виразно, змінюючи голос: лагідно для Сонечка, ніжно для Хмаринки, сумно під час сварки.

3. Обговорення.

Діти обговорюють, що сталося, коли Сонечко залишилося без друга, і чому добре бути разом. Вихователь підводить їх до розуміння, що дружба це коли допомагають, прощають і діляться.

4. Ігрове відтворення.

Гра-драматизація: одна дитина Сонечко (з жовтим кружечком), друга Хмаринка (з білою хмаркою), інші квіточки, звірята, пташки. Вони показують, як усе оживає, коли друзі разом.

5. Творча діяльність.

Діти малюють веселку символ дружби Сонечка і Хмаринки. Можна створити колективну аплікацію «Після дощу».

6. Підсумок.

Вихователь запитує:

- Що ми дізналися з цієї казки?
- Як ми можемо зробити так, щоб наші друзі завжди усміхалися?

Казка «Як мишеня навчилося ділитися»

Мета: виховувати у дітей раннього віку щедрість, вміння ділитися, співчуття до інших; формувати моральне почуття справедливості через казку.

Жила-була маленька мишка на ім'я Піщинка. Вона дуже любила горішки і завжди збирала їх у свій маленький кошик. Кожного дня вона знаходила нові горішки та ховала їх, щоб ніхто не взяв.

Одного разу в лісі почалася велика гроза. Дощ змивав їжу, вітер ламав гілки, а маленькі лісові звірятка залишилися голодними. Лисичка, зайчик і білочка шукали що поїсти, але нічого не могли знайти.

Піщинка сиділа у своїй хатинці і дивилася на друзів. Спочатку вона хотіла залишити горішки для себе, але потім згадала, як їй самій одного разу було сумно, коли не вистачало їжі.

– Я поділюся горішками з друзями, – вирішила мишка.

Вона винесла свій кошик і покликала всіх. Звірята радісно збіглися, а Піщинка розклала горішки рівно для кожного. Всі дякували маленькій мишці і разом вони погралися після дощу. Відтоді Піщинка зрозуміла, що ділитися – це приємно, і що радість стає більшою, коли її розділяєш з іншими.

Питання для обговорення з дітьми

1. Хто головний герой казки?
2. Чому Піщинка спочатку не хотіла ділитися горішками?
3. Що спонукало її допомогти друзям?
4. Як відреагували звірята, коли мишка поділилася?
5. Чи легко ділитися своїми речами? Чому важливо це робити?
6. Який добрий вчинок ви сьогодні можете зробити для друзів?

Хід проведення заняття з казкотерапії

1. Підготовчий етап:

Вихователь показує дітям іграшкову мишку або картинку, розповідає про горішки та життя в лісі.

2. Читання казки:

Читають повільно, виразно передаючи емоції героїв: спочатку жадібність, сум, а потім радість і дружбу.

3. Обговорення:

Діти аналізують вчинки мишки, обговорюють, що робити, якщо хтось потребує допомоги, і чому ділитися приємно.

4. Ігрове відтворення:

Маленькі інсценізації: одна дитина — Піщинка, інші — звірята, які отримують горішки.

5. Творча діяльність:

- Діти малюють свій «кошик добрих справ», де вони можуть зобразити, що готові поділитися.
- Можна зробити аплікацію «Мишка і горішки» з кольорового паперу.

Казка «Квітка вдячності»

Мета: виховувати у дітей раннього віку почуття вдячності, ввічливості, уміння помічати добрі вчинки інших і висловлювати подяку; формувати моральні цінності через художнє слово.

У чарівному саду росла маленька квітка на ім'я Лілія. Вона була тендітна й ніжна, але дуже сумувала, бо ніхто не звертав на неї уваги. Кожного дня Лілія спостерігала, як інші квіти радісно гойдаються на вітрі, грають із сонячними променями, а до неї ніхто не підходить.

Одного разу до саду прийшла маленька дівчинка з кошиком. Вона розгледіла Лілію, нахилилася до неї і лагідно сказала: – Привіт, квіточко! Яка ти гарна! Дякую, що радуєш мене своїми кольорами.

Лілія відчула, як серце її розцвіло. Вона вперше почула слово «дякую» і зрозуміла, що добрі слова мають магічну силу. Наступного дня інші квіти зауважили, що Лілія сяє яскравіше, і теж почали говорити їй приємні слова. Квітка навчилася не лише приймати доброту, а й віддячувати: вона дарувала всім аромат і красу, роблячи сад чарівним місцем для всіх.

Відтоді Лілія завжди пам'ятала: вдячність і добрі слова роблять світ яскравішим і щасливішим.

Питання для бесіди з дітьми

1. Хто був головним героєм казки?
2. Чому Лілія сумувала?
3. Що змінилося, коли дівчинка сказала «дякую»?
4. Як Лілія віддячила за добрі слова?
5. Чому важливо говорити слова подяки?
6. Які слова вдячності ви сьогодні можете сказати своїм друзям, батькам або вихователю?

Хід проведення заняття з казкотерапії

1. Підготовчий етап:

Вихователь показує дітям квіти (живі або іграшкові), розповідає про сад і ніжну Лілію.

2. Читання казки:

Казку читають спокійно, з емоційними паузами, передаючи радість, сум і здивування квітки.

3. Обговорення:

Діти аналізують, що відчувала квітка, коли почула добрі слова, чому важливо бути вдячними, і що доброта має «повертатися» до тих, хто її робить.

4. Ігрове відтворення:

Діти обирають квіточку (іграшку або картонний виріб), передають один одному «добрі слова», імітуючи сцену подяки та обміну позитивними емоціями.

5. Творча діяльність:

Діти малюють або роблять аплікації «Квітка вдячності», на пелюстках пишуть або малюють слова подяки друзям і рідним.

6. Підсумок:

Вихователь підводить дітей до висновку: добрі слова і подяка роблять людей щасливими і формують у серці теплі почуття.

Практичні поради вихователям і батькам щодо підтримки моральної поведінки дитини у повсякденних ситуаціях

Формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку є процесом цілеспрямованого педагогічного і сімейного впливу, який базується на поєднанні ігрової діяльності, спільної взаємодії з дорослими та моделюванні соціально значущих ситуацій. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від системного дотримання ряду психологічно обґрунтованих рекомендацій для вихователів і батьків.

1. Моделювання позитивного прикладу

Діти раннього віку сприймають поведінку дорослих як зразок для наслідування. Тому вихователі та батьки повинні демонструвати такі моральні якості, як ввічливість, доброта, співчуття, взаємодопомога. Дорослий у повсякденних ситуаціях має свідомо застосовувати вербальні та невербальні сигнали, які показують, що дії, спрямовані на допомогу іншим, є важливими та бажаними.

2. Створення ситуативних можливостей для моральних вчинків

Для підтримки моральної поведінки важливо організовувати для дітей конкретні життєві та ігрові ситуації, у яких вони можуть проявити доброту, щедрість, відповідальність, вміння ділитися і співчувати. Це можуть бути ситуації: допомога товаришеві, спільне прибирання іграшок, догляд за кімнатними рослинами або тваринами, участь у сюжетно-рольових іграх із моральною проблематикою.

3. Позитивне підкріплення та вербалізація вчинків

Кожен моральний вчинок дитини має супроводжуватися похвалою та вербальним коментуванням. Наприклад, дорослий може сказати: «Ти поділився іграшкою це дуже добре!» або «Твоя допомога зробила друзів щасливими». Така вербалізація допомагає дитині усвідомити причинно-наслідковий зв'язок між

дією і позитивними наслідками для оточуючих, формуючи внутрішню мотивацію моральної поведінки.

4. Обговорення і рефлексія подій

Регулярне обговорення подій дня, в яких дитина брала участь, дозволяє їй аналізувати власну поведінку та поведінку інших. Питання на кшталт: «Як ти допоміг сьогодні другові?» або «Як би ти відчував себе на місці іншого?» сприяють розвитку емпатії та розумінню соціальних норм.

5. Спільна діяльність дорослого та дитини

Участь дорослого у спільних іграх, творчих заняттях, догляді за рослинами або тваринами створює контекст для моделювання моральних дій. Діти наслідують стратегії поведінки дорослого, відпрацьовують навички взаємоповаги, турботи і взаємодопомоги.

6. Послідовність і сталість виховних впливів

Систематичність та послідовність у підходах до формування моральної поведінки гарантує стійкість отриманих навичок. Невідповідність слів і дій дорослого, відсутність регулярного заохочення або терпимості до помилок дитини може знижувати ефективність морального виховання.

7. Індивідуалізація підходу

Важливо враховувати вікові, емоційні та темпераментні особливості кожної дитини. Наприклад, деякі діти потребують більше похвали та підтримки для прояву ініціативи у моральних вчинках, інші швидше реагують на рольові ігри чи казкотерапевтичні методики.

Практичні поради щодо підтримки моральної поведінки дітей раннього віку базуються на інтеграції моделювання позитивного прикладу, організації ігрових та життєвих ситуацій, вербального підкріплення, спільної діяльності і регулярного обговорення подій. Дотримання цих принципів забезпечує формування у дітей базового морального досвіду, розвитку емпатії, відповідальності та готовності до співпраці з однолітками та дорослими.

Діагностичні матеріали для визначення рівня сформованості первинного морального досвіду у дітей раннього віку

Формування первинного морального досвіду у дітей раннього віку передбачає розвиток базових моральних почуттів, таких як співчуття, відповідальність, ввічливість, здатність ділитися та реагувати на потреби інших. Для оцінки рівня сформованості цих якостей у дітей доцільно використовувати спеціально розроблені діагностичні матеріали, які поєднують спостереження, ігрові ситуації та аналіз поведінки в природних та змодельованих обставинах.

1. Методи діагностики

1. Спостереження за поведінкою дитини у повсякденних ситуаціях

- Спостерігаються дії дитини у взаємодії з однолітками та дорослими: здатність ділитися іграшками, відповідати на прохання допомоги, проявляти співчуття.
- Вихователь або батьки фіксують конкретні випадки, описують реакції дитини та оцінюють їх відповідно до заздалегідь визначених критеріїв (наприклад, «високий», «середній», «початковий» рівень моральної поведінки).

2. Ігрові ситуації та сюжетно-рольові вправи

- Створюються міні-сюжети, що моделюють соціально значущі конфлікти або ситуації потреби допомоги.
- Приклади: «Хто перший підійме впавшу іграшку?», «Як поділишся солодощами з другом?», «Що робити, якщо друг засмутився?»
- Спостереження фіксує, наскільки дитина проявляє емпатію, готовність до співпраці та дотримується моральних норм.

3. Використання сюжетних картинок і ілюстрацій

- Дитині пропонуються ілюстрації із життєвими або казковими ситуаціями, наприклад: одна дитина плаче, інша тримає іграшку; тваринка загубилася.
- Дитину просять розповісти, що відбувається, що зробить головний герой і як себе поводитиме вона.
- Відповіді аналізуються на наявність моральних уявлень та вміння оцінювати поведінку інших.

4. Короткі вербальні тести та питання

- Наприклад: «Що треба зробити, якщо друг засмучений?», «Як ти допоможеш, якщо бачиш, що хтось впав?»
- Оцінюється логічність відповідей, усвідомлення причинно-наслідкового зв'язку та моральної адекватності.

2. Критерії оцінювання рівня сформованості первинного морального досвіду

Критерій	Початковий рівень	Середній рівень	Високий рівень
Співчуття	Рідко реагує на емоційний стан іншого	Час від часу виявляє допомогу чи підтримку	Регулярно проявляє турботу та готовність допомогти
Ввічливість	Часто не дотримується правил етикету	Дотримується правил при нагадуванні дорослого	Постійно застосовує ввічливі форми спілкування
Вміння ділитися	Не ділиться, забирає все собі	Ділиться за умовою або за проханням	Самостійно пропонує поділитися іграшками або матеріалами
Відповідальність	Не усвідомлює наслідки своїх дій	Частково усвідомлює і потребує допомоги	Свідомо аналізує дії та наслідки, намагається діяти правильно

Співпраця у групі	Часто конфліктує, не чекає черги	Може співпрацювати за допомогою дорослого	Самостійно домовляється, ділиться ролями, дотримується правил гри
-------------------	----------------------------------	---	---

3. Рекомендації щодо використання матеріалів

- Діагностичні вправи проводяться регулярно (щомісяця або щокварталу) для відстеження динаміки морального розвитку.
- Необхідно поєднувати різні методи: спостереження, рольові ігри, аналіз картинок і короткі вербальні запитання.
- Результати фіксуються у щоденнику або таблицях спостережень і використовуються для корекції педагогічних підходів.
- Діти раннього віку оцінюються з урахуванням індивідуальних особливостей і темпу розвитку.

Діагностичні матеріали для оцінки первинного морального досвіду у дітей раннього віку забезпечують системний підхід до виявлення рівня сформованості базових моральних почуттів і поведінки. Вони дозволяють вихователям і батькам ефективно планувати корекційні та розвивальні заходи, спрямовані на підтримку морального розвитку дитини у повсякденних ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко Л. С. Моральне виховання дітей дошкільного віку. Київ: *Освіта*, 2020. 254 с.
2. Андрущенко Л. С. Теоретичні основи морального виховання. Київ: *Педагогічна думка*, 2023. 367 с.
3. Бабій І. Б. Засоби народної педагогіки та шляхи їх використання у моральному вихованні дошкільників. *Імідж сучасного педагога*, 2019, № 6–7(105–106). С. 124–126.
4. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). Нова редакція. 2021. URL: <https://ezavdnz.mcfr.ua/book?bid=37876>
5. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2-х кн. Київ: Либідь, 2016. 272 с.
6. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці: Букрек, 2018. 296 с.
7. Василенко А. М. Етичні норми у вихованні дітей дошкільного віку. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. 250 с.
8. Василенко А. М. Соціальна адаптація дошкільників у контексті морального виховання. Київ: *Освіта*, 2021. 215 с.
9. Гаврилюк О. С. Соціально-психологічні аспекти морального виховання дошкільників. Київ: *Освіта*, 2021. 204 с.
10. Державний стандарт дошкільної освіти. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua> (дата звернення: 25.02.2025).
11. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років. Наук. кер. проєкту О.П. Турунцев; авт. кол.: Г.В. Беленька, О.Л. Богніч, В.М. Вертугіна [та ін.]; наук. ред.: О.А. Половіна, І.В. Кондратець; Київ. столич. ун-т ім. Б.Грінченка, 2025. 428с.
12. Журнал «Дошкільне виховання», 2023, № 12. URL: <https://jmil.com.ua/dv/2023-12> (дата звернення: 08.05.2025).

13. Журнал «Дошкільне виховання», 2024, № 1. URL: <https://jmil.com.ua/dv> (дата звернення: 08.05.2025).
14. Журнал «Педрада». Формування морально-етичних цінностей у дошкільника, 2022. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/1595-formuvannya-moralno-etichnih-tsnnostey-u-doshklnika> (дата звернення: 08.05.2025). Так джерела не описуються! Автор. Назва статті та вихідні її дані!
15. Журнал «Практика управління дошкільним закладом». Літературний проєкт для морального виховання дошкільників, 2024. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/1598-literurniy-proekt-dlya-moralnogo-vihovannya-doshklniky> (дата звернення: 08.05.2025).
16. Журнал «Практика управління дошкільним закладом». Порядок утворення спеціальних груп ЗДО: вивчаємо документ за п'ять хвилин, 2024. URL: <https://ezavdnz.expertus.com.ua/> (дата звернення: 08.05.2025).
17. Закон України «Про дошкільну освіту». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 25.02.2025).
18. Кононко О. Л. Духовність, душевність, моральність. *Дошкільне виховання*, 2014, № 11. С. 3–8.
19. Корнійчук В. П. Основи педагогічної етики. Суми: СумДПУ, 2020. 298 с.
20. Корнійчук В. П. Психолого-педагогічні засади морального виховання дітей. Харків: *Освіта*, 2022. 190 с.
21. Кравченко О. В. Соціальна адаптація дітей дошкільного віку. Львів: *Світ*, 2019. 412 с.
22. Кравченко О. В. Формування моральних норм поведінки у дітей раннього віку. Харків: *Педагогічна думка*, 2022. 185 с.
23. Куліш І. М. Психологічні аспекти розвитку моральної поведінки дітей. Одеса: *Фенікс*, 2019. 276 с.
24. Куліш І. М. Психолого-педагогічні основи морального виховання в ранньому віці. Львів: *Світ*, 2023. 210 с.

25. Ладивір С. О., Долинна О. П., Котирло В. К. *Виховання гуманних почуттів у дітей*. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 168 с.
26. Лебедєва Н. О. Роль вихователя у формуванні моральних орієнтирів дошкільників. Одеса: *Наука і освіта*, 2022. 175 с.
27. Лебедєва Н. О. Формування моральних цінностей у дітей раннього віку. Дніпро: Видавництво ДНУ, 2021. 289 с.
28. Левченко М. В. Формування моральних орієнтацій у дітей [Електронний ресурс]. URL: <http://www.pedscience.org> (дата звернення: 25.02.2025).
29. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі». Тернопіль: Мандрівець, 2014. 24 с.
30. Михальчук О. О. Теоретичні аспекти морального виховання особистості дитини дошкільного віку. *Вісник Черкаського університету*, 2018, № 10–11. С. 59–65.
31. Методичні рекомендації до програми Дитина. Авт. кол.: Г.В. Беленька, О.Л. Богніч, В.М. Вертутіна [та ін.]; наук. ред.: О.А. Половіна, І.В. Кондратець; Київ. столич. ун-т ім. Б.Грінченка, 2025. 556 с.
32. Муляр Н. А. Ціннісні орієнтації української родини у морально-етичному вихованні дитини. *Молодь і ринок*, 2019, № 9. С. 119–124.
33. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці: монографія. Рівне: Волинські обереги, 2004. 248 с.
34. Пісоцький А., Пісоцька Л. Виховання у дітей дошкільного віку основ моральної культури. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя*, 2020, № 3. С. 92–97.
35. Поніманська Т. І., Дичківська І. М., Козлюк О. А., Кузьмук Л. І. Соціальний розвиток дитини (середній дошкільний вік). Київ: Генеза, 2013. 88 с.
36. Психолого-педагогічні підходи до виховання моральних цінностей у дітей. *Науково-методичний журнал «Освіта і наука»*, 2023, № 4. URL: <https://edu-science.org> (дата звернення: 25.02.2025).

37. Савченко О. В. Дитяча мораль: розвиток і виховання. Чернівці: Рута, 2021. 315 с.
38. Савченко О. В. Емпіричні дослідження впливу соціального середовища на моральний розвиток дитини. Житомир: Полісся, 2019. 193 с.
39. Шамільська Т. І. Інтерактивні методи формування моральних цінностей у дітей раннього віку. Суми: Видавництво СДПУ, 2021. 198 с.
40. Шамільська Т. І. Методологія дослідження морального виховання дітей. Полтава: *Полтавський національний педагогічний університет*, 2022. 320 с.